

СОЦІАЛЬНІ РИЗИКИ МОДЕРНІЗАЦІЇ МІСТОУТВОРЮЮЧИХ ГАЛУЗЕЙ ЕКОНОМІКИ (НА ПРИКЛАДІ ПІДПРИЄМСТВ ВУГІЛЬНОЇ ГАЛУЗІ)

Соціальні проблеми монопрофільних міст, підприємства яких стали неконкурентними внаслідок впливу об'єктивних макро-економічних процесів, сьогодні є досить актуальними для більшості розвинутих країн світу.

Виникнення монопрофільних поселень зумовлювалося об'єктивними умовами необхідності індустріалізації економіки. При цьому вся соціальна інфраструктура повністю залежала від діяльності одного чи декількох підприємств вузького профілю. Місто можна вважати монопрофільним, якщо воно має такі ознаки: наявність на його території одного чи кількох однотипних підприємств, що належать до однієї галузі, інші ж підприємства лише обслуговують внутрішні потреби міста; критична залежність наповнюваності бюджету від діяльності одного чи декількох підприємств; низька диверсифікація сфер зайнятості населення.

При аналізі регіонального зрізу розвитку монофункціональних міст слід враховувати також галузеву спеціалізацію. Так, наприклад, розвиток монофункціональних міст Донецької області характеризується концентрацією зайнятості переважної більшості населення на підприємствах вугільної, гірничодобувної та коксохімічної промисловості, що обумовлено галузеву спеціалізацією цих міст. Натомість нерозвиненість виробничої, транспортної та соціальної інфраструктури, збереження застарілої структури виробництва, слабка інвестиційна активність підприємств, обмежені фінансові можливості місцевих бюджетів щодо модернізації технологічно відсталих виробництв, їх можливого пере-профільювання суттєво обмежують можливості створення нових робочих місць. Дзеркальним чином структура зайнятості відобра-

жається на структурі незайнятості, оскільки переважна кількість незайнятого населення включається сегмент зареєстрованого ринку праці за рахунок вивільнення з підприємств вугільної, гірничодобувної та коксохімічної промисловості. Розмах варіації за рівнями працевлаштування незайнятого населення малих монофункціональних міст із вугільною галузеву спеціалізацією коливався у межах 34,4-67,7%, гірничодобувною – 39,8-51,1%, електроенергетикою – 42-51,1%, тоді як у малих монофункціональних містах, основною галузеву спеціалізацією яких є хімічна промисловість (зокрема, у м. Соледарі), цей рівень досягав 71,4%. Однак при цьому слід враховувати, що ситуація на ринку праці змінюється, і необхідно оперативного реагувати на зміни його кон'юнктури.

Зареєстрований ринок праці охоплює лише частину повного ринку праці та відповідно неповною мірою відображає реальну ситуацію, сформовану на регіональних ринках та вітчизняному ринку праці в цілому. Слід також зауважити, що значна частка працівників цих підприємств зайнята в режимі неповного робочого дня (тижня), оскільки підприємства намагаються уникнути виплати коштів при вивільненні та сподіваються на повернення до звичного режиму роботи.

Найбільш гостро проблеми монопрофільних міст в Україні проявляються в процесі реструктуризації підприємств вугільної галузі. Саме цим населеним пунктам із моногалузеву вугільною спеціалізацією може загрожувати соціальний колапс у випадку безсистемного закриття шахт та вуглезбагачувальних фабрик. Соціально-економічні проблеми жителів окремих населених пунктів, розвиток яких повністю залежить

від одного чи двох промислових підприємств, розташованих на їх території, на сьогодні є досить гострими, а тому потребують підвищеної уваги не лише державних інституцій, але й учених та експертів.

Метою статті є аналіз основних соціальних проблем монопрофільних міст України в контексті реструктуризації підприємств вугільної галузі, а також вироблення пропозицій щодо мінімізації соціальних ризиків населення цих територій.

На сучасному етапі вугільна промисловість України переживає досить складні часи, основною причиною цього є її значне технологічне відставання та загострення проблем, пов'язаних із необхідністю упровадження кардинальних інституційних реформ. Кризові явища в економіці регіонів виникають унаслідок недостатності ресурсів – населення зберігає стабілізаційні стратегії лише у випадку збереження його основних потреб, тобто якість життя залишається на прийнятному рівні. Падіння ж рівня життя призводить до зменшення людського потенціалу та зростання соціальних ризиків.

Актуалізація соціальних ризиків унаслідок безсистемного закриття вугільних шахт призводить до: тотальної бідності населення регіону (одне робоче місце у вугільній промисловості дає 6-7 місць у місті й околицях); руйнування соціальної інфраструктури малих міст; незадовільного житлово-комунального забезпечення; погіршення здоров'я населення, фізичної та психічної деградації населення регіону; безробіття; відсутності перспектив для молоді; погіршення екології регіону; відсутності задоволення соціальних потреб; інтенсивної депопуляції населення.

Теоретичні та практичні проблеми соціальних ризиків функціонування вугільної галузі промисловості досить ґрунтовно розглянуті у працях провідних учених Інституту економіки промисловості НАН України та на попередніх тематичних Академічних слуханнях. Так, за визначенням авторів монографії «Сталий розвиток промислового регіону: соціальні аспекти», ризики сталого розвитку промислових регіонів України формуються, в першу чергу, в трьох основних підсистемах – соціальній, економічній та екологічній.

Соціальна підсистема в оцінці ризиків включає індикатори, пов'язані з втратою можливості соціального розвитку. У першу чергу, це ризики втрати здоров'я та тривалості життя і, як наслідок, падіння життєвого потенціалу [1, с. 63].

Теоретичні основи та широке коло питань із дослідження проблеми соціального ризику висвітлено в роботах вітчизняних і зарубіжних учених у сфері ризикології, соціальної політики, соціальної безпеки, соціального захисту населення, трудового потенціалу тощо. Серед них праці: О. Амоші, У. Бека, В. Вітлінського, Е. Гідденса, О. Власюка, В. Гейця, Е. Лібанової, Н. Лумана, О. Мартякової, О. Новікової, Ф. Найта, С. Рамазанова, М. Чумаченка, О. Яницького [2-15].

На підставі аналізу наукових досліджень соціальний ризик може бути представлений у таких аспектах: рівень життя; демографічні ризики; професійні ризики; соціальна захищеність; ризики безробіття; екологічні ризики; девіантна поведінка.

Залежно від рівня сприйняття суб'єктом ризику фактори соціального ризику можна розділити на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх належать показники рівня соціального розвитку, що не залежать прямо від діяльності суб'єкта. Прикладом зовнішніх факторів є природні умови, макроекономічні показники, рівень розвитку соціальної інфраструктури. Внутрішні фактори визначаються власними характеристиками суб'єкта ризику.

Поняття ризику безпосередньо пов'язане з проблемою визначення причини небезпек та загроз. Відповідно, адекватна реакція на ситуацію ризику передбачає ліквідацію потенційної небезпеки чи загрози – вони, як правило, не виникають безпричинно, їм передують деструктивні форми розвитку. Регресивний фактор може визначатися сукупністю ситуацій-попередників, які в комплексі відображають як розвиток, так і реалізацію критичної ситуації.

Методологія дослідження соціальних ризиків містить оцінку обсягів імовірного збитку, тобто соціальних витрат у результаті настання події, пов'язаної з реалізацією соціального ризику.

Причини і фактори соціального ризику найчастіше мають об'єктивний характер: ризик безробіття, втрата працездатності через нещасний випадок, хвороби, зниження соціального статусу тощо, тобто обумовлені соціальним середовищем і не залежать або мало залежать від волі та можливостей значних груп населення. Соціальний ризик – це визнана суспільством подія в житті людини, настання якої приводить, з одного боку, до втрати її здатності до праці, або обмеження попиту на працю, зниження рівня життя, повної або часткової втрати заробітку, а з іншого – до втрати нею деякого соціального компонента: соціальна дезорієнтація, зниження рівня самооцінки, усвідомлення власної соціальної недостатності, знижена адаптація до соціального середовища.

Цілі модернізації вугільної галузі в різних країнах неоднакові. Так, для провідних вугледобувних країн світу це, насамперед, нарощування обсягів видобутку (Китай, Індія, США, Австралія, ПАР). Дані країни володіють значними запасами вугілля з відносно сприятливими умовами його розробки. Для більшості ж інших країн характерним став стратегічний курс на вивільнення цієї ринкової галузі від збиткових підприємств, а також від підприємств, які працюють за несприятливих чи небезпечних умов, що породжує ряд негативних соціальних наслідків для регіону та країни в цілому.

Ситуація стосовно перспектив розвитку видобутку вугілля в різних країнах є неоднозначною, причому наразі не існує якоїсь загальної доктрини щодо трансформаційних процесів у вугільній промисловості – кожна країна виробляє власну «вугільну політику» залежно від багатьох чинників: геологічних запасів, умов, рівня рентабельності розробки вугільних родовищ, місця та ролі вугілля у паливно-енергетичному балансі, екологічних обмежень, ступеня інтеграції економіки країни в регіональні та світові структури тощо [16, с. 6].

Успіх реструктуризації згідно з розробками Міжнародного енергетичного агентства з досліджень у вугільній галузі залежить від кількох умов:

створення довготривалої стратегічної програми реструктуризації, розробка та

прийняття якої передбачає участь усіх зацікавлених сторін – керівництва держави, профспілок, місцевих громад, роботодавців; керівна структура, якій доручена координація дій при реструктуризації, також включає представників усіх зацікавлених сторін;

програма реструктуризації відповідає мобілізованим (наявним і залученим) ресурсам для реалізації заходів реструктуризації;

жорсткий контроль з боку держави за використанням ресурсів на реструктуризацію. Якщо ця умова не виконується, то змінюють розпорядника фінансів (досвід Бельгії). Для залучених інвестиційних ресурсів можуть створюватися спеціальні агентства (Велика Британія);

реструктуризація обов'язково передбачає заходи відновлення економічної активності шахтарських регіонів, забезпечення зайнятості населення.

У 2001 р. була прийнята Програма «Українське вугілля» [17]. Її виконання передбачалося на період 2001-2010 рр., серед основних заходів слід виділити роздержавлення вугільної промисловості, прискорення процесу корпоратизації шахт, визначення інвестиційно привабливих об'єктів і їх приватизацію. Водночас Програма містила заходи щодо завершення процесу закриття шахт. На основі досвіду реструктуризації були змінені критерії, за якими відбиралися шахти до закриття, а саме: з 2001 р. передбачалося закрити шахти, які не мали промислових запасів вугілля, а також неконкурентоспроможні шахти. Параметри, за якими відбиралися шахти до закриття: відсутність промислових запасів вугілля або їх обмеженість (не більш ніж на 3-4 роки); висока собівартість видобутку вугілля; низькі техніко-економічні показники; складні гірничо-геологічні умови видобутку.

У Державному бюджеті України на 2013 рік передбачено видатки Міністерства енергетики і вугільної промисловості в сумі 9 млрд 911 млн 299,1 тис. грн, з яких на вугільну промисловість заплановано 9 млрд 728 млн 474 тис. грн, які буде направлено на підтримку вугледобувних підприємств та часткове покриття витрат із собівартості готової товарної вугільної продукції 7 млрд

801 млн 847,8 тис. грн; на реструктуризацію вугільної і торфодобувної промисловості – 1 млрд 50 млн 980,1 тис. грн; на державну підтримку будівництва вугледобувних, технічне переоснащення цих підприємств – 364 млн 293,8 тис. грн. Намагання уряду «підтримувати на плаву» всі без винятку діючі державні шахти призводить до розпорошення і неефективного використання бюджетних коштів. Для їх отримання керівництво ряду шахт свідомо завищує очікувані планові результати, закупує непотрібне дороге об-

ладнання. Як наслідок, зростають показники збитковості, що потребує підвищення дотацій, тобто надання бюджетного субсидування, породжує потребу у збільшенні бюджетного дотування. Діюча система державної фінансової підтримки вугледобувних підприємств, обсяги якої зростають щорічно, блокує стимули до поліпшення ситуації в державному секторі, провокує утриманські настрої серед керівників і працівників підприємств сектору (див. таблицю).

Таблиця

Динаміка видатків Державного бюджету України на вугільну промисловість, тис. грн¹

	2008	2009	2010	2011	2012
Апарат Міністерства енергетики та вугільної промисловості України	4293121,8	5116994,8	6225423,9	10751636,7	10014221,1
Державна підтримка вугледобувних підприємств	2696623,9	7500000,0	7800000,0	6710210,0	6801847,8

¹ Складено за даними Державної служби статистики України [<http://www.ukrstat.gov.ua/>].

Незважаючи на досить суттєві бюджетні видатки, більшість підприємств майже не спроможні підтримувати та розвивати соціальну інфраструктуру. Поширене невиконання правових норм соціального законодавства та галузевих угод не супроводжується затребуванням відповідальності, а відповідно неправова поведінка стає нормою для управлінців і працівників вугільної галузі. У вугільній промисловості для майже 40% працівників колективним договором встановлено мінімальну заробітну плату на рівні, нижчому від законодавчо встановленої державної гарантії. На жодному підприємстві вугільної промисловості України не виконуються положення Генеральної та галузевої угод у питанні своєчасного введення тарифних ставок та посадових окладів, розрахованих згідно із законодавчо встановленим розміром мінімальної заробітної плати [18, с. 24, 61].

Процеси реструктуризації суттєво вплинули на характер виробничих та соціальних взаємозв'язків не лише на підприємствах, але і в регіонах. Проведений в Інституті демографії та соціальних досліджень ім. М. Птухи аналіз динаміки демографічних

показників, особливо вугледобувних регіонів, свідчить про те, що зміни соціального середовища в період ринкових реформ суттєво вплинули на всю систему соціальних відносин, структуру людських ресурсів та призвели до загального погіршення їх якісних показників. Так звані «вугільні поселення» внаслідок специфіки їх розміщення, як правило, є монопрофільними, а як відомо, саме для таких систем соціальні ризики є найбільш гострими та актуальними [19, с. 47].

Законодавчого визначення соціальних ризиків в Україні не існує, однак виходячи з положень Закону України «Про соціальні послуги» такими можна вважати складні життєві обставини, які об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самотійно. Таким чином, у загальному вигляді соціальними можна визнати ризики, які виникають з причин суспільного характеру і захищатися від яких індивідуально в більшості випадків неможливо, оскільки вони практично не залежать від вчинків окремої людини. Людський фактор, без якого неможливий будь-який виробничий процес, у вуг-

ледобувній галузі відіграє лише роль своєрідного виробничого ресурсу, оскільки соціальна та економічна складові виробничої сфери у відношенні одна до одної – це способи досягнення, а не цілі. Саме це обумовлює прагнення до мінімізації взаємних витрат.

У такому контексті дослідження соціальних ризиків має передбачати, насамперед, вивчення характеру взаємодії людини та соціуму. Нові соціальні проблеми, які породжуються реструктуризацією вугільної промисловості, багато в чому виникають унаслідок не зовсім виважених дій державних інституцій. Так, наприклад, можна погодитися із заходами, передбаченими Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2012р. №728-р «Про затвердження плану корпоратизації державних вугледобувних підприємств до 2014 року», серед яких поетапне припинення субсидування операційних витрат державних шахт разом зі збільшенням фінансування на працевлаштування та соціальну підтримку працівників; заморожування загальних видатків підтримки галузі на поточному рівні, не допускаючи його перевищення. Разом з цим виникає багато питань у зв'язку із запропонованими темпами скорочення обсягів субсидування оперативних витрат шахт (на 80% до 2014 р. і повне припинення до 2016 р.). Навіть за умови фінансування Програми у повному обсязі (що за умов бюджетного дефіциту здійснити досить важко) не береться до уваги фактор зростання соціальних ризиків людини, який полягає в тому, що прискорені темпи суспільного розвитку призводять до втрати стабілізуючої ролі усталених стереотипів мислення. Тому в ситуації, коли людина не може адекватно її оцінити за допомогою наявних у неї стереотипів мислення, вона вимушена спиратися не на соціальний досвід, а на можливості пошуку нетрадиційних відповідей на даний ризикогенний виклик. Результати такого пошуку далеко не завжди перебувають у правовому полі чи відповідають моральним устоям суспільної формації (значне зростання рівня злочинності, наркотизації молоді красномовно засвідчує такі тенденції).

Реформування вугільної промисловості значно загострює соціальні ризики, пов'язані із загрозами безробіття, – досягнення показників безбитковості галузі потребує не лише виведення з експлуатації неприбуткових шахт, але й істотного підвищення продуктивності праці, а отже, суттєвого скорочення персоналу на працюючих шахтах. Так, за період з 2005 по 2012 р. скорочено 65,3 тис. чол. промислово-виробничого персоналу вугледобувної промисловості. Актуалізація ризиків безробіття призводить до бідності, яка на сьогодні є найбільшою загрозою людському розвитку.

Бідність, у свою чергу, породжує низьку самоідентифікацію людини в соціумі. Так, Ф. Фукуяма визначає людську природу як фактор, що дає нам відчуття моралі, забезпечує соціальні навички, необхідні для життя в суспільстві, та служить основою вишуканих філософських дискусій щодо прав, справедливості й моралі. Ми прагнемо захистити весь набір наших складних, розвинених натур від спроб самомодифікації та не бажаємо порушувати цілісності природи людини. Гарантію збереження людини автор вбачає у збереженні відчуття власної гідності, саме воно є основою для формування політичних інституцій, що будуть у змозі відвернути деградацію особистості [20, с. 217]. Розвиваючи дану тезу, Ю. Хабермас у доповіді «Поняття людської гідності та реалістична утопія прав людини» підкреслює, що концепція людської гідності набуває сьогодні особливої ваги, оскільки вона є моральним джерелом етики рівності, правами людини і людською ідентичністю [21, с. 32].

Зважаючи на досить ґрунтовне висвітлення проблем бідності у працях провідних вітчизняних та зарубіжних науковців, у контексті мети даної статті необхідно акцентувати увагу на менш вивченому її аспекті – культурній антропології індивідуальних ризиків. Існування людини є нічим іншим як біологічний та соціальний процес пристосування до певного оточення, у якому її свідомість і поведінка визначаються основними суспільними цінностями та нормами. Якщо матеріальна база, на основі якої було вироблено поведінкові стратегії, починає змінюва-

тися, то культурна система людини досить тривалий період не зазнає особливих змін, вона продовжує і надалі впливати на її поведінку [22]. Тобто після втрати роботи для людини важливими є не стільки розмір та тривалість компенсаційних виплати, скільки втрата соціального статусу.

Інтеграція факторів бідності та монопрофільності вугільних поселень породжує актуалізацію одного з найбільш небезпечних соціальних ризиків – передачі соціальних проблем від одного покоління до іншого. Так, у бідних сім'ях можливості щодо надання дітям конкурентної освіти є досить обмеженими. У результаті наступне покоління не володітиме необхідним рівнем знань і навичок, який дозволить йому повноцінно конкурувати на ринку праці, а отже, діти матимуть такий самий статус бідності, як і їх батьки. Таке наслідування ризиків від покоління до покоління може значно поглибити соціальні проблеми не лише окремих верств людей, але й регіонів, перетворюючи їх на депресивні.

Таким чином, у депресивних містах кризові процеси та явища мають мультиплікативний ефект і нерідко блокують можливості відтворювального процесу в цілому та його окремих елементів. Фактично відбувається деградація ресурсного, господарського, соціального, трудового й економічного потенціалу.

У зв'язку з ринковою трансформацією економіки і ситуацією, яка склалася в кризовому періоді, важливо визначити місце і функціональну роль монофункціональних міст в економіці на перехідному етапі виходу з кризи та намітити як загальні шляхи вирівнювання рівнів розвитку депресивних територій, так і особливі шляхи безпосередньо для міст різного галузевого значення.

Вирішення проблем реструктуризації підприємств вугільної галузі, разом із розглядом питань організаційно-економічного характеру, потребує вироблення гнучких механізмів та інструментарію мінімізації соціальних ризиків. Як засвідчує проведений аналіз, реалізація стратегічних пріоритетів реструктуризації досить часто вирішуються простим закриттям нерентабельних шахт без

урахування економічної активності у вугледобувному регіоні та соціальних потреб його жителів. Тому на сьогоднішньому етапі реформування підприємств вугільної промисловості найбільш актуальними є завдання оптимізації ринку праці вугледобувних регіонів, зокрема необхідність збереження та створення нових робочих місць, у тому числі у процесі диверсифікації підприємств галузі.

Як засвідчує аналіз, формування інститутів розвитку монопрофільних міст має супроводжуватися комплексом державних та муніципальних заходів соціальної спрямованості, серед яких:

- професійне навчання вивільнених працівників;

- різні види соціальної допомоги, організація громадських робіт;

- підтримка розвитку малого бізнесу за рахунок податкових пільг, коштів державного і місцевого бюджетів;

- сприяння переїзду людей із неперспективних монопоселень;

- створення нової інфраструктури (розвиток логістики, комунікацій, реконструкція соціальної інфраструктури);

- екологічна санація монопрофільних міст;

- законодавча підтримка муніципальної політики.

Ключовим для вирішення проблем монопрофільних поселень є запровадження механізмів реструктуризації соціально-економічного розвитку території. Вона має здійснюватися не лише шляхом диверсифікації економіки за рахунок розвитку нових сфер і секторів економіки, у тому числі високотехнологічних наукомістких галузей, створення технологічних парків, але і через упровадження механізмів ментальної переорієнтації населення на необхідність зміни роду занять.

Перспективним напрямом подолання депресивності монофункціональних міст є створення в регіоні особливих економічних зон. У промислових регіонах, особливо в Донбасі, є передумови особливої економічної зони промислово-виробничого типу. У разі відновлення статусу спеціальних економічних зон мають бути чітко сформульовані критерії надання містам (територіям) такого

статусу. Вагомим джерелом фінансування інноваційної діяльності має стати регіональний венчурний фонд.

На підставі динамічної оцінки поєднання економічних і соціальних інтересів та виявлення важелів впливу на забезпечення сталості монофункціональних міст необхідно побудувати раціональну модель взаємодії влади й бізнесу – сформулювати принципи такої соціально-економічної політики, яка б забезпечувала довгострокові цілі розвитку. Це потребує розробки інституційних інновацій, пов'язаних із формуванням інститутів, які стимулюють продуктивну діяльність і соціальну ефективність.

Одним з інституціональних напрямів може стати корпоративна соціальна відповідальність. За кордоном практика соціальної відповідальності бізнесу має досить широке розповсюдження.

Широкого впровадження потребує також такий специфічний інструмент корпоративної соціальної політики, як ендаумент. Його особливістю є те, що фінансові активи зацікавлених суб'єктів передаються в банківську сферу не для інвестування, а для поточного витрачання. При цьому доходи, що отримуються, мають створювати стабільну основу для функціонування і розвитку соціальної інфраструктури.

Доцільно посилити дієвість механізмів на фінансування капітальних вкладень у галузі соціальної інфраструктури. Необхідно не тільки збільшити питому вагу бюджетів розвитку в монофункціональних містах (з 0,5 і менше до 12-15 і більше), а також запровадити процедури спільного фінансування інвестиційних проектів за рахунок бюджетних коштів, фінансів підприємств, комерційних структур і населення.

Збільшенню інвестиційної складової бюджетів міст сприятиме створення умов для функціонування місцевих позик, зокрема впорядкування нормативної бази місцевих позик, лібералізація умов здійснення місцевих позик, створення необхідної інфраструктури фондового ринку.

Економічний розвиток міст – вугледобувних центрів слід розглядати диференційовано. У містах, у яких були закриті шахти,

потрібно в першу чергу створювати сучасні високотехнологічні підприємства з обробної промисловості, виробництва продукції, потрібної для населення. Це сприятиме також забезпеченню робочими місцями працездатного населення, яке стало безробітним через закриття шахт. До цих міст належать Жданівка, Кіровське, Новогродівка, Горняк та Моспине Донецької області, Брянка, Кіровськ, Привілля, Новодружеськ, Теплогірськ та Червонопартизанськ Луганської області. У цих містах доцільно розмістити підприємства легкої та харчової промисловості.

Перспективним напрямом економічної діяльності в містах – вугледобувних центрах може стати переробка твердих відходів вугледобутку на основі впровадження інноваційних технологій. У відвалах вугледобувних і вуглепереробних підприємств Донбасу накопичилося до 4 млрд т твердих відходів. Порода відвалів, що вже перегоріли, є високомінералізованою (94,5%) сухою сумішшю різних мінералів: окиси кремнію, заліза та алюмінію, які становлять у середньому відповідно 61,6; 9,0 і 21,4% від загальної маси. Вміст сполук сірки коливається від 0,04 до 15,41%.

Окремого розгляду потребує питання економічного розвитку міст – центрів вугледобутку, в яких шахти ще працюватимуть протягом тривалого періоду. Разом з цим, враховуючи постійне виведення з експлуатації шахт у майбутньому, необхідно розробити комплексну програму соціально-економічного розвитку шахтарських міст Донбасу та Львівщини, передбачивши в ній поступове будівництво промислових підприємств на новітній техніко-технологічній базі. Розвиток науково-технічного прогресу, значні зміни ринкової кон'юнктури та потреб населення у товарах і послугах зумовлять необхідність виробництва нових видів товарів та побудови відповідних промислових підприємств. У цьому відношенні такі підприємства доцільно створювати у містах – вугледобувних центрах, де є трудові, фінансові та територіальні резерви. Створювати промислові підприємства в кожному шахтарському місті недоцільно. Виходячи з високої густоти на-

селення та мережі міст Донбасу і невеликих відстаней між містами, доцільно розміщувати нові підприємства за кущовим методом.

Висновки. Одним із важливих напрямів подальших наукових пошуків може стати розробка концепції з обов'язковим визначенням системи пріоритетів, ресурсної підтримки політики мінімізації соціальних ризиків монопрофільних поселень. Ця концепція має стати основою для розробки дослідницьких програм, що міститимуть моделі та сценарії розвитку ризиків, їх причинно-наслідкові зв'язки та можливості їх мінімізації. Аналіз індивідуальних ризиків людини в системі соціальних ризиків являє собою один з етапів процесу управління ризиками, що має на меті дослідження предметної сфери, тобто вивчення структури і властивостей об'єкта з притаманними йому ризиками. У процесі аналізу соціальних ризиків мають ураховуватися різні соціально-економічні, демографічні, етнічні й інші характеристики обраних для аналізу груп населення. Як перспективний напрям дослідження можна запропонувати розробку системи основних факторів і показників, що охоплюватимуть безліч соціальних проблем, які суттєво впливають на актуалізацію соціальних ризиків.

Сьогодні досягнутий рівень науки ще не дає можливості достовірного аналізу даних, які повною мірою характеризують динаміку повільних соціальних причинно-наслідкових зв'язків. У цьому полягає одна з ключових проблем теорії та практики управління соціальними ризиками: соціальні негаразди, що призводять до переродження соціальних інститутів суспільства, належать саме до класу так званих «повільних процесів». Вони в більшості випадків взагалі не сприймаються як надзвичайні, однак поширення саме цих процесів може призвести до катастрофічних наслідків у соціально-економічному розвитку промислового регіону.

Література

1. Сталий розвиток промислового регіону: соціальні аспекти: моногр. / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2012. – 534 с.

2. Социально-экономические аспекты промышленной политики [Текст]: сб. науч. тр. / НАН Украины, Ин-т экономики пром-сти; редкол.: А.И. Амоша (отв. ред.) [и др.]. – Донецк: [б. и.], 2008. – 442 с.

3. Beck U. Risk Society. Toward a New Modernity / U. Beck. – London: SAGE, 1992. – 334 p.

4. Вітлінський В.В. Аналіз, оцінка і моделювання економічного ризику [Текст] / В.В. Вітлінський. – К.: Деміур, 1996. – 211 с.

5. Giddens A. The Consequences of Modernity / A. Giddens. – L., 1990. – P. 136.

6. Система економічної безпеки держави: моногр. / О.С. Власюк О.С. та ін.; за ред. А.І. Сухорукова; Рада нац. безпеки і оборони України; Нац. ін-т проблем міжнар. безпеки. – К.: СтилоС, 2010. – 685 с.

7. Структурні зміни та економічний розвиток України: моногр. / [Геєць В.М. та ін.]; НАН України, Ін-т економіки та прогнозув. – К.: [б. в.], 2011. – 696 с.

8. Сталий людський розвиток: забезпечення справедливості: нац. доп. / [кер. авт. кол. Е.М. Лібанова; ред. кол.: Геєць В.М. (голова) та ін.]; НАН України, Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи; Ін-т економіки та прогнозув.; Ін-т економіки природокористування та сталого розвитку. – Умань: Сочінський [вид.], 2012. – 382 с.

9. Luhman N. Risk: a sociological theory / N. Luhman. – New York: Aldine de Gruyter, 1993. – 236 p.

10. Экономический механизм реформирования социальных процессов: страхование, маркетинг, риск-менеджмент / Е.В. Мартякова и др.; НАН Украины, Ин-т экономики пром-сти. – Донецк: [б.и.], 2003. – 589 с.

11. Управління людським та соціальним розвитком у регіонах України: моногр. / [О.Ф. Новікова та ін.]; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк: [б. в.], 2010. – 488 с.

12. Knight F. Risk, Uncertainty, and Profit / F. Knight. – Boston. Houghton Mifflin Co. 1921. – P. 210-235.

13. Ризики, безпека, кризи і сталий розвиток в економіці: методології, моделі, методи управління та прийняття рішень: моногр. / [Рамазанов С.К. та ін.]; під заг. ред.

Рамазанова С.К.; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ: Ноулідж, 2012. – 947 с.

14. Актуальні проблеми економічних перетворень в Україні (аналіз та пропозиції по вирішенню) / НАН України, Ін-т економіки пром-сті; підгот. М.Г. Чумаченко [та ін.]. – Донецьк: [б.в.], 1996. – 72 с.

15. Яницкий О.Н. Является ли постсоветское общество «обществом риска» / О.Н. Яницкий; РАН; Ин-т социологии. – М.: Наука, 1996. – 216 с.

16. Стан, основні проблеми і перспективи вугільної промисловості України: наук. доп. / О.І. Амоша, Л.Л. Стариченко, Д.Ю. Череватський; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2013. – 44 с.

17. Програма «Українське вугілля» // Уголь України. – 2001. – № 10. – С. 5-38.

18. Соціальний вимір вугільної та металургійної галузей промисловості України: моногр. / О.І. Амоша, Ю.С. Залознава,

В.П. Антонюк та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2013. – 164 с.

19. Людський розвиток в Україні: мінімізація соціальних ризиків: кол. наук.-аналіт. моногр. / за ред. Е.М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, Держкомстат України, 2010. – 496 с.

20. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: последствия биотехнологической революции / Ф. Фукуяма. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2004. – 349 с.

21. Хабермас Ю. Концепт человеческого достоинства и реалистическая утопия прав человека [Электронный ресурс] / Ю. Хабермас // Вопросы философии. – Режим доступа: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=474.

22. Lewis Oscar, Culture of Poverty // On Understanding Poverty: Perspectives from the Social Sciences, ed. Daniel Patrick Moynihan. - New York: Basic Books, 1968. – P. 188.

Надійшла до редакції 08.10.2013 р.